

Анастасія Кравець, к. політ. н.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

БІОПОЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Anastasiia Kravets, PhD in Political science

Oles Honchar National University of Dnipro, Ukraine

BIOPOLITICAL INTERPRETATION OF POLITICAL SYSTEMS EVOLUTION

Problematics regarding evolution of political systems is one of the aims of biopolitics as the new evolutionary theory. Biopolitics proposed its own view on this process. It was determined that in scientific community still no single point of view about policy genesis. Biopolitical interpretation of social and political genesis is based on determination of four stages in development of state and society: primitive (small groups), traditional (leaderism/early state), industrial (bureaucracy) and postindustrial (nonbureaucratic, network structures). Primitive society is characterized by small number (25-50 people) without a leader. Traditional society is characterized by presence of a leader and a hierarchy. Industrial society is characterized by existence of a bureaucracy where a person is a resource, a means for obtaining production results. Postindustrial stage is characterized as a new biopolitical paradigm of government, which main aim is fulfilling of human needs and development of an individual.

Key words: biopolitics, political system, social evolution, political genesis

Еволюція політичних систем є предметом досліджень провідних біополітиків, таких як А. Соміт, С. Петерсен, А. Олескін та інших. Окрім зазначених науковців, цією ж проблематикою цікавляться і видатні політантропологи, такі як Г. Классен, Ж. Баланд'є, В. Бочаров. І перші, і другі пропонують своє бачення цієї проблематики, адже обидві дисципліни – і біополітика, і політична антропология – є представницями новітніх еволюційних теорій політичної науки. Однак, слід зазначити, що їх погляди мають як спільні риси, так і суттєві відмінності. А тому знання стосовно біополітичного погляду на політогенез потребує подальшої теоретичної концептуалізації, систематизації та поглиблення.

Для того, щоб зрозуміти, що являє собою біополітична інтерпретація політогенезу, почнемо з визначення понять «еволюція», «соціогенез» і «політогенез» (як окремий напрямок соціогенезу). Так, Р. Карнейро під «еволюційною зміною» розуміє процес, «коли наслідки будь-якої зміни проявляються в багатьох аспектах установи або організації»¹. При цьому, він зазначає, що еволюція може протікати в напрямку зростаючої складності, деградації, або колапсу, а вивчення всіх її процесів і етапів є необхідним для отримання правильного уявлення про явища і їх потенційні зміни. За словами Г. Классена, суспільна еволюція – це «зміна, яка впливає на плин часу та викликає зміну політичної структури суспільства... іноді ці зміни відбуваються дуже повільно, іноді вони є ледь помітними, і тільки з часом можна констатувати, що відбулась структурна зміна»². Політогенез в біополітичному дискурсі розуміється як генеза та розвиток політичної підсистеми. Вперше поняття «політогенез» було використане Л. Куббелем для позначення процесу становлення держави³.

Говорячи про соціогенез і політогенез, біополітики виділяють чотири основні стадії розвитку суспільства: 1) первісна (локальні групи), 2) традиційна (вождівства / рання держава), 3) індустріальна, 4) постіндустріальна. Для перших двох характерна традиційна система управлінських

¹ Carneiro, R. (2000). Process vs. Stages: A False Dichotomy in Tracing the Rise of the State. *Alternatives of Social Evolution*. Vladivostok: Far Eastern Branch of the Russian Academy of Sciences, 52-58.

² Claessen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History*, 1, 3-12.

³ Куббель, Л. (1988). *Очерки потестарно-политической этнографии*. Москва: Наука.

відносин, для третьої – бюрократична, тоді як остання характеризується появою нових моделей управління, які, в біополітичній інтерпретації, мають назву мережових (небюрократичних) структур.

Перед тим як перейти до розгляду кожної зі стадій, зазначимо, що біополітики намагаються проаналізувати конкретні причини, що сприяли політогенезу. При цьому в науковій літературі з біополітичної проблематики існує декілька точок зору на цей процес: 1. Теорія конфліктів (державна виникає як владний арбітр, здатний придушити безперервні міжособистісні між групами і племенами). 2. Теорія інтеграції (державна сприяє згуртуванню зусиль багатьох малих колективів задля проведення великомасштабних сільськогосподарських робіт, іригації, ефективного захисту від зовнішнього ворога і створюється на основі угод між ними). Р. Мастерс передбачає участь обох факторів у процесі формування розвинених політичних систем. Він підкреслює, що тільки поєднання зовнішньої загрози, конкуренції і економічної та соціальної кооперації, яка забезпечується правовими нормами, здатне переважити негативні наслідки об'єднання людей у великі політичні структури, аж до держав. П. Майер пов'язує ранні стадії політичної еволюції з «інструменталізацією війни» – переходом від «ендемичних» конфліктів первісних груп до бойових дій спеціалізованих груп (воїнів). У ведення воєн вносяться технічні інновації (нові види зброї). Всі ці «винаходи» не тільки зміцнюють армію, а й сприяють формуванню політичних інститутів, які керують підготовкою і веденням воєн, що дає цим війнам ідеологічне виправдання. П. Корнінг бачить у виникненні складних політичних систем подальшу реалізацію свого принципу «функціональної синергії». Згідно з яким, «селективні переваги», що породжуються синергетичними ефектами, є глибинною причиною прогресивного розвитку складних ієрархічних структур, якими є держави. Важливо зазначити, що починаючи з первісної стадії, процес формування держав не можна пояснити тільки еволюційно-біологічними факторами. Роль соціокультурних факторів зростає до такого ступеня, що подальший розвиток соціуму і політичних систем може йти врозріз з біологічно-детермінованими особливостями людини. Політичні системи починають суперечити деяким вродженим характеристикам людини¹.

Тепер про всі стадії більш детально: 1. Первісне суспільство. Згідно з класиком еволюційної теорії соціогенезу Г. Класеном, основні еволюційні зміни суспільства мали місце близько десяти тисяч років тому. В той час люди жили невеликими групами (від двадцяти п'яти до п'ятдесяти чоловік) і являли собою мисливців і збирачів. Більшість цих груп вела кочівний спосіб життя, а лідерство було «випадковим» – лідером міг стати хто завгодно, якщо це було необхідно, адже члени групи спокійно могли виживати і обходитись без лідера. Зміна кліматичних умов сприяла поширенню осілого способу життя, адже люди мали змогу займатися тваринництвом і вирощувати продукти харчування. Групи стали більш чисельними. Проживання в постійних групах призвело до появи перших селищ і необхідності встановлення правил спільного проживання, і, відповідно, керування. Окрім цього, в таких суспільствах намітилась тенденція до соціального розшарування². А. Олескін виокремлює наступні риси первісного суспільства: 1) воно складалося з малих груп (близько 25 чоловік), де всі члени пов'язані кровними або сімейними узами; 2) кожен член групи сприймав її завдання як життєво важливі для себе; 3) групи часто поєднували внутрішню згуртованість з відчуженістю або навіть ворожістю по відношенню до інших груп; 4) джерелами громадського порядку при первісному егалітаризмі були звичка слідувати освяченим століттями традицій поведінки; 5) воно мало сегментарний характер³.

2. Традиційні суспільства або вождівства. Такі соціуми, на думку біополітиків і антропологів, характеризувались: 1) схильністю до формування ієрархічних структур; 2) домінуванням і підкоренням⁴; 3) несвідомим (автоматичним) виконанням певних дій; 4) низьким рівнем раціонального осмислення дійсності; 5) наслідуванням; 6) навіюванням; 7) «владою традиції»⁵. При

¹ Олескін, А. (2001). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты*. Москва: МГУ, 55.

² Claessen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History*, 1, 3-12.

³ Олескін, А. (2001). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты*. Москва: МГУ, 51.

⁴ Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan.

⁵ Бочаров, В. (2006). *Истоки власти. Антропология власти*. Санкт-Петербург: Издательство СПб университета, 172-255.

цьому, перші п'ять характеристик є біологічно обумовленими й ріднять людину з іншими представниками тваринного світу, тоді як дві останні, на наш погляд, – є суто соціальним феноменом. Зауважимо, що серед дослідників немає єдиної точки зору щодо термінології, адже одні використовують термін «традиційне суспільство» (наприклад, В. Бочаров), інші – традиційна держава (наприклад, Ж. Баланд'є). Г. Классен взагалі відокремлює традиційне суспільство від ранньої держави, розглядаючи їх як окремі стадії розвитку. Ми пропонуємо розглядати ранню (традиційну) державу як продовження (ускладнення) традиційного суспільства. За словами Г. Классена, рання держава є: 1) незалежною громадсько-політичною організацією з обмеженою територією і центром управління суспільним та економічним життям; 2) характеризується розвиненим сільським господарством; 3) доповнюється торгівлею і чітким механізмом керування за допомогою відповідних інститутів, які займаються тільки управлінням і отримують прибуток у вигляді податків та зборів; 4) населення поділяється на два основні прошарки: верхній – це правитель, його родичі і аристократія, нижній – всі інші мешканці ранньої держави¹. З ним частково погоджується і Ж. Баланд'є, відносячи до характеристик традиційної держави наступні: 1) вона повинна мати певну територію, яка є опорою політико-адміністративного апарату; 2) вона потребує єдиного апарату управління, здатного утвердити безпеку всередині території та на кордонах; 3) в межах традиційної держави політичний простір має бути організований таким чином, щоб він відповідав ієрархії влади й авторитету; 4) в такій державі засіб панування знаходиться в руках меншості, що посіла монополію на прийняття політичних рішень, втім, повинна захищати спільні інтереси. Серед недоліків традиційної держави Ж. Баланд'є виокремлює слабку здатність пануючої верхівки змусити усіх до визнання зверхності політичного центру та майже постійну загрозу територіальної сегментації. Крім того, ця форма політичної організації суспільства, на думку дослідника, загалом відповідає патрімоніальному типові, визначеному М. Вебером, де суверен є розпорядником влади завдяки особистим якостям та на підставі повеління богів або предків. Це дозволяє йому діяти від імені традиції, яка розглядається в якості непорушної, і вимагати покори, відмова від якої рівнозначна зраді. Ж. Баланд'є зазначає, що в таких державах «влада й авторитет в такій великій мірі персоналізовані, що публічний інтерес, втілений у посаді, важко відокремити від приватного інтересу того, на кого покладено цю посаду»².

3. Індустріальна епоха, за словами біополітиків, характеризується бюрократизацією суспільного і політичного життя. Як зазначає А. Олескін, елементи бюрократичних організацій виникають ще у традиційному суспільстві, але розквіт бюрократії відбувся саме в індустріальну епоху, коли паралельно розвитку промисловості й нових капіталістичних відносин отримують імпульс нові типи організації трудових колективів, політичних товариств та інших організацій». Так, на місце особистісних відносин властивих традиційному суспільству, бюрократія ставить відносини формальні, які спираються на чітко сформульовані правила, процедури та посадові інструкції. А. Олескін виокремлює наступні риси бюрократії: 1) діяльність людських колективів регламентована юридичними документами; 2) поділ праці спирається на чітку юридичну основу і передбачає відповідальність людини за доручену йому ділянку роботи та матеріальну винагороду за неї; 3) жорстка, чітка посадова ієрархія; 4) авторитет керівника (лідера) носить формальний, юридично закріплений характер; 5) в процесі прийняття управлінських рішень розробляються і неухильно дотримуються формальні правила поведінки, які залежать від статусу і посади, а не від особистих якостей людини³.

Бюрократія забезпечила міцний структурний фундамент для індустріалізації суспільства в другій половині XIX – першій половині XX століття. Бюрократичні організації широко поширилися не тільки у виробничій, комерційній сферах, а й в політичній, зокрема, сфері державного управління. У другій половині XX століття, в умовах демократичних трансформацій, індустріальне суспільство вступає в фазу свого історичного завершення і переходу до постіндустріальної стадії, що ставить під серйозний сумнів подальшу долю бюрократії. Незважаючи на повсюдне поширення бюрократичних структур, бюрократія все більш рельєфно демонструє й свої негативні риси: корупцію, закритість тощо.

¹ Claessen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History*, 1, 3-12.

² Баланд'є, Ж. (2002). *Политическая антропология*. Киев: Альтпресс.

³ Олескин, А. (2001). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты*. Москва: МГУ.

Біополітики активно критикують бюрократію. Цій проблематиці присвячені праці Х.Флора, Е. Вайта та Дж. Лоско. Бюрократія спирається на еволюційно обумовлену схильність до формування ієрархічних структур, домінування та підкорення. Бюрократія дуже часто сприймається в негативному контексті через знеособлене неповажне ставлення до людей, некомпетентність, необхідність безмовної покорі тощо.

4. Постіндустріальне суспільство. Бюрократія, через вище перераховані негативні риси, стає неможливою в умовах демократизації й переходу до постіндустріальної стадії розвитку, а тому виникає необхідність у пошуку нових систем управління, серед них біополітики виокремлюють небюрократичні організації, так звані «мережеві структури». До основних рис небюрократичних організацій відносяться: 1) кожен член організації відповідає не за вузьку ділянку роботи, а за завдання організації в цілому; 2) широка спеціалізація учасників, комбінування різних видів діяльності; 3) стимулювання неформальних відносин між членами організації для більшої злагодженості у виконанні поставлених завдань; 4) спрощення ієрархії, зменшення кількості її ланок; 5) децентралізація ієрархії (співіснують кілька автономних керуючих центрів). Незалежно від типу, подібні організації мають певні переваги, серед яких «орієнтація не на шаблонні «правила і процедури», а на рішення зусиллями всієї команди конкретних завдань в конкретні терміни (особливо якщо ці завдання ще й нечітко сформульовані)¹.

«Мережеві структури» носять композитний характер, тобто можуть містити в собі структури або частини структур різних типів. При чому мова йде не тільки про нові структури, а й про нові відносини людей в рамках комерційних, наукових та політичних організацій. Б. Латур розглядає суспільство як низку мереж, які пов'язані і переплітається з іншими мережами, так, що в кінцевому рахунку вони утворюють мережу всіх мереж².

Сучасним соціальним мережам, на думку біополітиків, властива складна динаміка. В цій складній динаміці люди діють керуючи певними універсальними законами, в різних масштабах і на різних рівнях. Соціальна мережа, це «машина» з певним механізмом, а люди, що керують цією машиною («люди в позиції влади») допомогою відповідного механізму можуть спробувати видалити і виправити «дефектні людські частини», в тому випадку, коли вони загрожують «локального порядку» соціальних машин³.

Дослідники виокремлюють два найважливіші механізми функціонування мережених структур: 1) ізоляція і 2) самоорганізація. Соціальні мережі борються з дестабілізуючими елементами шляхом їх знищення або ізоляції. Мова йде про ті елементи, що дестабілізують систему. Важливим механізмом, що підтримує соціальні мережі є принцип самоорганізації. Якщо у першому випадку система намагається боротися з ірраціональністю через раціоналізацію завдяки чітким механізмам функціонування, то у другому додається ірраціональний аспект людського існування і механізми спільного існування створюються, оновлюються, змінюються та зникають під тиском мінливості оточуючого середовища. Виникнення соціальних мереж – «це шлях локальної взаємодії», де одні зміни, навіть менш масштабні, можуть призвести до інших – більш масштабних.

А. Олескін наводить наступні принципи мережених структур: 1) децентралізація, тобто наявність одночасно багатьох керуючих центрів; 2) «організація без кордонів» – організація являє собою єдину команду та передбачає відсутність внутрішніх бюрократичних перегородок між підрозділами, активну співпрацю з агентами поза формальних рамок організації, подолання рамок вузьких спеціальностей і професійних ролей; 3) «менеджмент без контролю – вміння «координувати не командуючи»; 4) нова роль неформальних відносин – здатність підтримувати і творчо використовувати неформальні людські відносини⁴.

Мережеві групи можуть бути малими або великими. Малі групи реалізують мережеві принципи «в мініатюрі». Замість організацій або їх фрагментів (складових частин великих мереж) вони складаються безпосередньо з окремих індивідів, характеризуються персоналізацією та

¹ Олескин, А. (2001). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты*. Москва: МГУ.

² Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

³ Dobrolyubov, S. (2012). Sociogenesis VS Marx Evolutionary Determinism: The Antropic mechanism of Social Dinamics. *Social Evolution & History*, 1, 82-108.

⁴ Олескин, А. (2001). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты*. Москва: МГУ, 71-72.

індивідуалізацією і має на меті вирішення спільної проблеми. Великі мережеві структури складаються не з індивідів, а з організацій, малих мережевих структур. Деякі організації, що входять до складу мережі, спеціалізовані за напрямками роботи. Великі мережеві структури формуються в даний час в різних частинах світу, в різних сферах діяльності, в тому числі, в комерційній діяльності (транснаціональні корпорації). Мережеві структури активно формуються й в політичній сфері на різних рівнях. Наприклад, в США в останні десятиліття мережеві організації типу Rand Corporation або Hudson Institute неодноразово демонстрували свою ефективність в області політичного планування. Вони існують навіть в тих країнах, де роль бюрократії в державному управлінні залишається домінуючою. Так мережеві структури можуть впроваджуватися в основу бюрократичних організацій в якості колективних референтів (консультантів) при чиновниках центральних або місцевих органів влади. При достатньому рівні розвитку мережевих структур можливий свого роду компроміс, заснований на взаємодоповненні мережевих і бюрократичних структур. Соціальні мережі, на відміну від бюрократії, створюють у людей почуття приналежності, соціальної захищеності, ведуть до сплеску соціальної активності та ініціативи «знизу», що неодмінно призведе до позитивних зрушень у сфері управління в бюрократизованих країнах¹.

Йдеться про нову біополітичну парадигму управління, метою якої є задоволення потреб і розвиток самої людини, з урахуванням її психофізіологічних характеристик і потреб, на противагу бюрократії, де людина виступає в якості ресурсу, засобу отримання виробничого результату.

Також слід зазначити, що біополітики виокремлюють два типи суспільної еволюції: вертикальний (відносини ієрархії) та горизонтальний (відносини рівності). При цьому, що цікаво, перший тип характерний для традиційних соціумів і ранніх держав, а також індустріального суспільства з його бюрократичною системою управлінських відносин, тоді як другий тип, згідно з усім вищенаведеним характерний для первісних і постіндустріальних суспільств, де «жорстке лідерство» не просто відсутнє, а непотрібне як таке.

Таким чином, біополітична інтерпретація соціальної еволюції і політогенезу ґрунтується на виокремленні чотирьох основних стадій розвитку суспільства і держави: первісній (малі групи), традиційній (вождизм/рання держава), індустріальній (бюрократія) і постіндустріальній (мережеві структури).

References:

1. Baskin, K. (2013). The Complexity of Evolution: History as a Post-Newtonian Social Science. *Social Evolution & History*, 1, 3-15. [in English].
2. Baland'e, Zh. (2002). *Politicheskaya antropologiya* [Political Anthropology]. Kyiv: Altpres. [in Russian].
3. Bocharov, V. (2006). Istoki vlasti [Sources of power]. *Antropologiya vlasti* [Anthropology of power]. St. Petersburg: SPb University Press, 172-255. [in Russian].
4. Carneiro, R. (2000). Process vs. Stages: A False Dichotomy in Tracing the Rise of the State. *Alternatives of Social Evolution*. Vladivostok: Far Eastern Branch of the Russian Academy of Sciences, 52-58. [in English].
5. Claessen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History*, 1, 3-12. [in English].
6. Dobrolyubov, S. (2012). Sociogenesis VS Marx Evolutionary Determinism: The Antropic mechanism of Social Dinamacs. *Social Evolution & History*, 1, 82-108. [in English].
7. Johnson, G. (1982). Organizational Structure and Scalar Stress. *Theory and Explanation in Archaeology*. New York: Academic Press, 389-421. [in English].
8. Kubbel, L. (1988). *Ocherki potestarno-politicheskoy etnografii* [Essays of potestarian-political ethnography]. Moscow: Nauka. [in Russian].
9. Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press. [in English].
10. Oleskin, A. (2001). *Biopolitika. Politicheskiy potentsial sovremennoy biologii: filosofskie, politologicheskie i prakticheskie aspekty* [Biopolitics. Political potential of modern biology: philosophical, political and practical aspects]. Moscow: MGU. [in Russian].
11. Service, E. (1962). *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective*. New York: Random House. [in English].
12. Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English].

¹ Олескин, А. (2001). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты*. Москва: МГУ, 73-75.